

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка
Кафедра теорії і методики викладання природничих дисциплін

Валентина САМІЛИК

ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

практикум для
самостійної роботи
студентів

Глухів - 2025

УДК 502/ 540 (076)
С 17

*Рекомендовано до друку та розповсюдження вченою радою
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
(протокол № 12 від 28 травня 2025 року)*

Рецензенти:

Хроленко М.В. – доктор педагогічних наук, професор, перший проректор Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка;

Гулакова І.М. – керівник гуртка «Екологія людини» дослідницько-експериментального відділу Глухівського міського центру позашкільної освіти Глухівської міської ради Сумської області.

С 17 Самілик В. Основи екологічної культури: практикум для самостійної роботи студентів. – Глухів, 2025. – 60 с.

Практикум для самостійної роботи з основи екологічної культури орієнтований на формування у студентів екологічного світогляду, практичних навичок сталого способу життя, а також гнучких навичок, необхідних для адаптації до викликів сучасного світу. У структурі практикуму – 9 практичних робіт, кожна з яких охоплює ключові аспекти взаємодії людини та навколишнього природного середовища.

Тематика занять включає поняття екологічної культури, соціальні й демографічні аспекти екології, аналіз екологічних ініціатив, вплив воєнних дій на довкілля, питання сортування та утилізації відходів, гуманного ставлення до флори й фауни, а також проектну діяльність. Практикум спрямований на активне залучення студентів до рефлексивного мислення, самостійного пошуку рішень, розвитку емпатії, навичок самопрезентації та командної роботи.

Рекомендується застосовувати комбіновану систему оцінювання: за змістовність виконаних завдань, рівень усвідомлення теми, оригінальність підходу до вирішення екологічної проблеми, якість репрезентації результатів.

Практикум може бути використаний викладачами у закладах вищої освіти у процесі вивчення освітніх компонентів екологічного, педагогічного, соціального та гуманітарного спрямування, а також учителями біології і екології.

У практикумі використано фото

- **Лади РАДЧЕНКО**, студентки факультету дошкільної освіти, фотохудожниці, керівниці гуртка “Світ в об’єктиві”, амбасадорки екологічних ініціатив Глухівського НПУ ім. О.Довженка;
- **Ірини МАСЛЮК**, старшого лаборанта кафедри теорії і методики викладання природничих дисциплін Глухівського НПУ ім. О.Довженка;
- **Алли КМЕЦЬ**, викладача з багаторічним досвідом у сфері екологічної освіти Глухівського НПУ ім. О.Довженка.

А також ілюстрації, взяті з відкритих джерел мережі Інтернет у вільному доступі. Авторських прав на ці матеріали автор не заявляє.

© Самілик Валентина, 2025

© Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2025

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Опорний конспект до теми: ПОНЯТТЯ ПРО ЕКОЛОГІЧНУ КУЛЬТУРУ.....	4
Практична робота № 1. ПОНЯТТЯ ПРО ЕКОЛОГІЧНУ КУЛЬТУРУ.....	6
Опорний конспект до теми: ЕКОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	8
Практична робота № 2. ЕКОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	10
Опорний конспект до теми: ЕКОЛОГІЧНІ ІНІЦІАТИВИ.....	13
Практична робота № 3. ЕКОЛОГІЧНІ ІНІЦІАТИВИ.....	15
Опорний конспект до теми: МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	18
Практична робота № 4. МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	20
Опорний конспект до теми: ЕКОЛОГО-ДЕМОГРАФІЧНА СТРАТЕГІЯ ЛЮДСТВА.....	24
Практична робота № 5. ЕКОЛОГО-ДЕМОГРАФІЧНА СТРАТЕГІЯ ЛЮДСТВА.....	25
Опорний конспект до теми: ВОЄННИЙ ЕКОЦИД.....	29
Практична робота № 6. ВОЄННИЙ ЕКОЦИД.....	31
Опорний конспект до теми: КУЛЬТУРА СОРТУВАННЯ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ.....	33
Практична робота № 7. КУЛЬТУРА СОРТУВАННЯ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ.....	35
Опорний конспект до теми: КУЛЬТУРА ПОВОДЖЕННЯ З РОСЛИНАМИ І ТВАРИНАМИ.....	40
Практична робота № 8. КУЛЬТУРА ПОВОДЖЕННЯ З РОСЛИНАМИ І ТВАРИНАМИ.....	41
Опорний конспект до теми: РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЄКТІВ.....	45
Практична робота № 9. РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЄКТІВ.....	47
МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА.....	53

Шановні студенти!

Сучасний етап розвитку людства характеризується глобальними екологічними викликами, які потребують системи цінностей, що ґрунтується на відповідальному ставленні до природи та ресурсів планети.

Практикум для самостійної роботи з освітнього компонента «Основи екологічної культури» орієнтований на активізацію пізнавальної діяльності, розвиток критичного мислення, а також формування практичних умінь і навичок екологічно відповідальної поведінки.

Матеріали практикуму охоплюють важливі тематичні напрями:

- поняття екологічної культури;
- взаємозв'язок між екологією та суспільним розвитком;
- екологічні ініціативи й стратегії;
- вплив воєнних дій на довкілля;
- культура поводження з відходами, рослинами й тваринами;
- практичні аспекти реалізації екологічних проєктів.

Кожна з дев'яти практичних робіт передбачає не лише засвоєння теоретичних основ, а й виконання завдань, що спонукають до самостійного аналізу, творчого підходу та реалізації власних екологічних рішень.

Особливу увагу у практикумі приділено розвитку гнучких навичок (soft skills):

- уміння самопрезентації під час захисту власних ідей чи проєктів;
- розвиток емпатії як ключового елементу екологічно орієнтованого мислення;
- інтеграція сучасних наукових досягнень у галузі екології, соціології та педагогіки для глибшого розуміння предмета.

Практикум розроблено з урахуванням міждисциплінарного підходу та є важливим інструментом формування екологічно свідомої особистості, здатної впливати на трансформаційні процеси в суспільстві.

Сподіваємося, що робота з цим матеріалом стане не лише навчальним завданням, а й мотивацією до активної участі у збереженні довкілля та формуванні культури сталого розвитку.

- **Знання, що формують екологічну культуру.**
- **Уміння, які потрібні сьогодні.**
- **Відповідальність, що починається з тебе.**

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ ПОНЯТТЯ ПРО ЕКОЛОГІЧНУ КУЛЬТУРУ

Сучасна екологічна ситуація характеризується глобальними викликами: зміна клімату, втрата біорізноманіття, деградація ґрунтів, забруднення довкілля, воєнний екоцид.

Людська діяльність – основний чинник екологічних змін. Отже, формування екологічної культури населення – стратегічне завдання сталого розвитку.

Екологічна культура є важливим складником загальної культури особистості, що визначає її екологічну свідомість, поведінку і спосіб життя.

Визначення поняття «екологічна культура»

Екологічна культура – це система знань, цінностей, установок, норм поведінки та діяльності людини, що забезпечують гармонійні відносини з природним середовищем.

Основні компоненти:

- **Екологічна свідомість** – вищий рівень психічного відображення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексія щодо місця і ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі, а також саморегуляція цього відображення.
- **Екологічне мислення** – вміння бачити причинно-наслідкові зв'язки між діяльністю людини та станом довкілля.
- **Екологічна етика** – моральні та духовні аспекти ставлення людини до живої і неживої природи.
- **Екологічна поведінка** – конкретні дії, спрямовані на збереження природи та незавдавання їй шкоди (сортування сміття, екоспоживання тощо).

Історія формування екологічної культури

- У традиційних культурах існували зачатки екологічного світогляду (повага до природи, табу на надмірне використання ресурсів).
- В епоху індустріалізації природа розглядалася як ресурс.
- У ХХ ст. виник екологічний рух (70-ті роки): перші наукові попередження, концепція сталого розвитку.
- Сьогодні екологічна культура стає пріоритетом освіти, політики, управління.

Структура екологічної культури

Компонент	Зміст
Когнітивний	Екологічні знання
Ціннісно-мотиваційний	Внутрішнє прийняття цінності природи, мотивація до екологічно орієнтованих дій
Поведінковий	Реальні дії: екологічне споживання, зменшення відходів, активна позиція тощо
Емоційно-естетичний	Здатність емоційно переживати красу природи, відчувати гармонію

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ ПОНЯТТЯ ПРО ЕКОЛОГІЧНУ КУЛЬТУРУ

Шляхи формування екологічної культури

1. Екологічна освіта та просвіта:

- Включення екологічних тем в освітні програми.
- Проведення екологічних заходів, конкурсів, акцій.

2. Екоорієнтоване виховання в сім'ї та суспільстві:

- Особистий приклад, побутова культура.

3. Медіа та соціальні мережі:

- Популяризація екологічного способу життя.

4. Екологічна політика держави:

- Законодавство, контроль за забрудненням, стимулювання сталого споживання.

5. Добровільна екологічна активність:

- Волонтерські ініціативи, участь у «зелених» проєктах.

Значення екологічної культури в сучасному світі

- Сприяє збереженню природного середовища.
- Формує відповідальну громадянську позицію.
- Підвищує якість життя та забезпечує екологічну безпеку.
- Є передумовою для досягнення Цілей сталого розвитку.

Висновки

Екологічна культура – це не лише знання, а стиль життя. Її формування має починатися з особистості та підтримуватися на всіх рівнях суспільства. У сучасному світі екологічна культура є ключем до виживання людства і гармонійного розвитку цивілізації.

Довідкові джерела

- Борейко В. та ін. Екологічна етика. Харків. 2015. 300 с. URL: <https://core.ac.uk/reader/187223440>.
- Коренева І.М. Система підготовки майбутніх учителів біології до реалізації функцій освіти для сталого розвитку. Суми, Вінниченко М. Д., 2019. 526 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/359849251_Sistema_pidgotovki_majbutnih_uciteliv_bilogii_do_realizacii_funkcij_osviti_dla_stalogo_rozvitku.
- Кузьмінський А. І., Хроленко М. В. Проблема формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки: монографія. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2022. 190 с.
- Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: навч. посіб. Київ: Заповіт, 1996. 352 с. URL: <https://surl.li/bsutjx>.
- Формування культури екологічної поведінки учнів основної школи : [методичний посібник] / Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова, Ю. В. Солобай, Г. П. Тарасюк, Є. В. Копилець. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 156 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7368/1/2443_Pustovit.pdf.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ ЕКОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Традиційна модель розвитку суспільства орієнтована на економічне зростання, часто – за рахунок природи. Сьогодні активно реалізується нова парадигма – сталий розвиток, де природа, економіка та культура взаємопов'язані. Культура, особливо екологічна, стає ключовим чинником переходу до екологічно безпечного суспільства. Екологічна стабільність неможлива без змін у культурі мислення та поведінки.

Екокультура як основа сталого розвитку

- Поєднання елементів культури, що формують екологічно відповідальну поведінку суспільства.
- Включає екологічні знання, цінності, традиції, практики, які зберігають навколишнє середовище.

Роль екокультури:

- Створення умов для гармонійного співіснування людини й природи.
- Формування колективної екологічної свідомості.
- Зміна суспільних норм і моделей споживання.

Взаємозв'язок культури та природи

Підхід	Характеристика
Антропоцентричний	Людина – центр Всесвіту, природа – ресурс. Переважав у ХХ ст.
Екоцентричний	Природа – самодостатня цінність. Людина – її частина, а не володар.
Культурно-екологічний	Культура формує ставлення до природи: через мистецтво, традиції, виховання.

Екокультурні фактори суспільного розвитку

1. Освітньо-культурна сфера

- Екологічна освіта, мистецтво, медіа.
- Розвиток екологічного мислення через шкільну й вищу освіту.

2. Етичні й релігійні системи

- Етика відповідальності за природу (гуманізм, екоетика, релігійні вчення про збереження творіння).

3. Місцеві традиції та звичаї

- У багатьох культурах існували форми природоохоронної поведінки (наприклад, табу на вирубку лісів).

4. Міський та архітектурний простір

- Екологічна архітектура, урбанізм, "розумні міста".

5. Символічний рівень культури

- Відображення природи в музиці, літературі, фольклорі сприяє екологічному сприйняттю світу.

Проблеми екокультурної трансформації суспільства

- Суперечність між споживацькими цінностями та екологічними потребами.
- Недостатній рівень екологічної освіти в багатьох країнах.
- Опір традиційного бізнесу екологічним змінам (лінійна економіка).
- Екологічна апатія, зниження чутливості до екологічних проблем.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ ЕКОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Напрями формування екокультурного суспільства

1. Зелена освіта та просвіта

- Впровадження екологічного компонента в усі рівні освіти.

2. Культурна політика

- Підтримка мистецтва, що піднімає екологічні теми.

3. Інфраструктурні зміни

- Урбанізація нового типу (екопоселення, громадський транспорт).

4. Міжнародне співробітництво

- Кліматичні угоди, екологічні стандарти, обмін досвідом.

5. Зміна способу життя

- Перехід до екоsvідомого споживання: мінімалізм, повторне використання, zero waste.

Висновки

Екокультурні зміни лежать в основі сталого розвитку, оскільки впливають на цінності, поведінку, економіку. Формування екокультурної свідомості – завдання освіти, культури, медіа, державної політики і кожної людини.

Довідкові джерела

- Стратегія сталого розвитку: Підручник / [В.М.Боголюбов, М.О. Клименко, Мельник Л.Г., О.О. Ракоїд]. За редакцією професора В.М.Боголюбова. Київ: ВЦ НУБІПУ, 2018. С. 54-101. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4bac_finan/Bogolubov_Strategij-stalogo-rozvtuku.pdf.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 2

ЕКОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

ЗАВДАННЯ 1

Екокультурні аспекти суспільного розвитку є важливими для забезпечення сталого розвитку та гармонійного співіснування людини з навколишнім природним середовищем. Дайте коротку (тезисно) характеристику його основних напрямів:

- екологічна освіта і культура

- управління природними ресурсами

- екологічна політика та законодавство

- екологічно чисте виробництво

- гармонійне поєднання природи та культури

- глобальні виклики та співпраця

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ ЕКОЛОГІЧНІ ІНІЦІАТИВИ

Екологічна ініціатива – це добровільна дія або проєкт, спрямований на вирішення екологічної проблеми, покращення стану довкілля або формування екологічної свідомості.

Ініціативи можуть бути:

- Громадські (волонтерські рухи, локальні акції).
- Урядові (державні програми, законодавчі ініціативи).
- Приватні/корпоративні (зелений бізнес, корпоративна екологічна відповідальність).

Класифікація екологічних ініціатив

Тип ініціатив	Приклади	Характеристика
Освітні	Екоуроки, тренінги, лекції, просвітницькі кампанії	Формують екологічну свідомість
Соціальні	Суботники, прибирання територій, сортування сміття	Мають практичний ефект і підвищують громадську активність
Економічні	Екостартапи, zero-waste проєкти, апсайклінг	Поєднують економіку та екологічну ефективність
Законодавчі/ політичні	Вимоги до заборони поліетилену, зміни в екологічному праві	Рівень впливу – національний і глобальний
Інфраструктурні	Озеленення міст, розвиток велоінфраструктури, енергозбереження	Поліпшення умов життя

Приклади успішних екологічних ініціатив

- Let's Do It, Ukraine – загальнонаціональна кампанія з прибирання.
- Zero Waste Lviv – впровадження культури відмови від відходів у місті.
- Greencubator – підтримка зелених інновацій і стартапів.
- The Ocean Cleanup (Нідерланди) – очищення океанів від пластикових відходів.
- Fridays for Future – молодіжний кліматичний рух, започаткований Гретою Тунберг.
- Earth Hour (WWF) – всесвітня акція на підтримку дій проти зміни клімату.

Роль молоді та студентства в екологічних ініціативах

- Молодь є найбільш активною частиною суспільства у сфері екологічних змін.
- Студентські організації, екоклуби, молодіжні форуми – основні платформи для дій.

Форми участі

- Організація екоакцій, флешмобів.
- Екопросвіта через соціальні мережі.
- Власні проєкти, конкурси, стартапи.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ ЕКОЛОГІЧНІ ІНІЦІАТИВИ

Умови успішності екологічних ініціатив

1. Інформованість і підтримка громади.
2. Чітка мета і план дій.
3. Співпраця з місцевою владою, бізнесом, ЗМІ.
4. Інноваційність і простота реалізації.
5. Мотивація учасників (соціальна значущість, результативність).

Проблеми та виклики

- Низький рівень екологічної освіти.
- Пасивність громадян.
- Недостатнє фінансування.
- Формалізм деяких державних ініціатив.
- Недовіра до інституцій, що опікуються екологічними ініціативами.

Висновки

Екологічні ініціативи – реальний інструмент позитивних змін. Вони сприяють формуванню екологічної культури, залучають суспільство до спільної відповідальності. Ефективні ініціативи починаються «знизу» – з активної громадської позиції, особливо молоді. Кожен може бути частиною змін, навіть через прості щоденні дії.

Довідкові джерела

- Екологічні ініціативи громад. URL: https://eco.auc.org.ua/?page_id=185.
- ЕкоГлухів. URL: https://www.facebook.com/groups/391129199058424/?hoisted_section_header_type=recently_seen&multi_permlinks=1166127281558608.
- Онуфрієнко Н.Л., Сириця В.В. Екологічні ініціативи деяких провідних корпорацій. URL: <https://eir.zp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/48730b56-ec0e-4eb9-8f93-b1286e79b069/content>.
- Проєкти UPSHIFT. URL: <https://upshiftukraine.org/proyekty-upshift/>.
- Толочко, С. (2023). ЕКОЛОГІЧНІ ІНІЦІАТИВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА. Collection of Scientific Papers «SCIENTIA», (July 28, 2023; Tel Aviv, Israel), 137–139. Retrieved from <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1121>

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 3

ЕКОЛОГІЧНІ ІНІЦІАТИВИ

ЗАВДАННЯ 1

Скільки відходів утворює одна людина?

Спробуйте зафіксувати кількість відходів, які Ви продукуєте впродовж кількох днів. Усе, що Ви викидаєте у смітєвий кошик.

Зробіть висновок на основі власних спостережень. Для зручності фіксації інформації, використовуйте “смітєвий контейнер” на сторінці.

День тижня -----

Сміття:

-
-
-
-
-
-

День тижня -----

Сміття:

-
-
-
-
-
-

День тижня -----

Сміття:

-
-
-
-
-
-

Висновок: -----

ЗАВДАННЯ 2

Кожен має можливість долучитися до національної кампанії «Цифрове прибирання», що є частиною міжнародної ініціативи Digital Cleanup Day.

За даними досліджень, 75% цифрових даних ніколи не використовуються, але їх зберігання потребує енергії. Видалення зайвого цифрового контенту не тільки звільняє пам'ять на пристроях, а й допомагає зменшити наш CO₂ слід. Детальніше про ініціативу на офіційному сайті letsdoitukraine.org (<https://letsdoitukraine.org/>).

Приєднуйтесь до Всесвітнього дня прибирання онлайн, **ВИДАЛІТЬ ЗАЙВЕ ЦИФРОВЕ СМІТТЯ ЗІ СВОЇХ ГАДЖЕТІВ.**

Зазначте результат у висновку. Додайте скріншоти свого цифрового “прибирання” до цієї практичної роботи.

Що таке цифрове сміття?

Це застарілі файли, дублікати фото, невикористані додатки, електронні листи та спам, які займають пам'ять на пристроях і споживають енергію в дата-центрах, спричиняючи викиди CO₂.

Як взяти участь?

✓ **Очистити електронні пристрої від зайвих файлів, фото, відео та дублікатів.** Визначте старі документи, які більше не потрібні, та видаліть їх. Перевірте галерею – розмиті та дубльовані фото лише займають місце на вашому пристрої. Архівуйте важливі файли у хмарне сховище або на зовнішній накопичувач.

✓ **Видалити невикористані додатки зі смартфонів та комп'ютерів.** Проаналізуйте встановлені програми та залиште тільки ті, які справді потрібні. У деяких випадках на телефоні можуть бути кілька додатків для однієї функції – оберіть один і видаліть зайві. Перевірте додатки, які споживають найбільше пам'яті та ресурсів пристрою.

✓ **Очистити електронну пошту від спаму та старих повідомлень.** Відфільтруйте листи за датою, розміром або відправником, щоб знайти найбільш застарілі чи важкі. Видаліть повідомлення, які більше не актуальні, особливо рекламні листи та старі переписки. Очистьте кошик та спам – навіть після видалення ці листи продовжують займати місце на сервері.

✓ **Відписатися від зайвих розсилок і вимкнути непотрібні сповіщення.** Перегляньте отримані розсилки та скасуйте підписки на ті, що ви не читаєте. Блокування рекламних повідомлень зменшить кількість непотрібної інформації та допоможе уникнути перевантаження поштової скриньки. Обмежте сповіщення від додатків у телефоні – кожен сигнал споживає енергію і відволікає вашу увагу.

✓ **Оптимізувати використання хмарного сховища.** Видаліть дублікати файлів у Google Drive, OneDrive чи інших сервісах.

Перевірте найбільші файли у сховищі – можливо, вони вже не потрібні або їх можна перемістити на жорсткий диск. Вимкніть автоматичне завантаження всіх файлів у хмару – зберігайте лише важливі дані.

✓ **Зменшити цифровий слід у соціальних мережах.** Видаліть старі публікації, які більше не є актуальними. Очистьте список друзів і підписок – залиште лише тих, з ким ви взаємодієте. Обмежте обсяг даних, якими ви ділитеся онлайн – це не лише захищає вашу конфіденційність, а й зменшує навантаження на сервери.

✓ **Підвищити цифрову безпеку та конфіденційність.** Перегляньте свої акаунти та видаліть ті, якими давно не користуєтесь.

Оновіть паролі та включіть двофакторну автентифікацію, щоб захистити свої дані. Обмежте доступ додатків до вашої особистої інформації, перевіряючи дозволи у налаштуваннях.

Джерело: <https://letsdoitukraine.org/>

Висновок: _____

_____

_____

_____

_____

_____

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Формування екологічної культури не обмежується передачею знань – воно потребує глибокої трансформації свідомості, емоційної залученості та ціннісних змін.

Ефективними є методи, що впливають на особистісну сферу: емоції, рефлексію, уяву, співпереживання.

Інформаційно-просвітницькі методи

- Проведення лекцій, тренінгів, семінарів;
- Використання ЗМІ, соціальних мереж;
- Екологічна реклама, відеоролики, інфографіка.

Ігрові та інтерактивні методи

- Екоквести, екологічні ігри;
- Симуляції (наприклад, моделювання екосистем);
- Метод проєктів;
- Кейс-технології - ефективне поєднання теоретичної підготовки та практичних умінь і набуття здобувачами освіти навичок: критичного й аналітичного мислення; практичного досвіду щодо використання опанованих абстрактних знань та вмінь як у типових, так і в нестандартних змодельованих ситуаціях; аналізу альтернативних рішень в умовах невизначеності й багатоваріантності; співпраці, партнерських взаємовідносин та продуктивної роботи в команді, інтересу й позитивної мотивації по відношенню до навчання.

Художньо-естетичні методи

- Екологічні виставки, конкурси малюнків, фотографій;
- Літературні конкурси, створення екоказок, віршів;
- Виготовлення аплікацій, виробів з природних або перероблених матеріалів.

Дослідницькі методи

- Проведення спостережень, експериментів;
- Аналіз екологічного стану місцевості;
- Розробка рекомендацій щодо покращення стану довкілля.

Психолого-педагогічні методи, що сприяють внутрішньому засвоєнню екологічних цінностей

Метод екологічних асоціацій

Стимулювання асоціативного мислення для виявлення зв'язків між об'єктами природи та особистим досвідом.

Приклади:

- Завдання “З чим у тебе асоціюється дерево, річка, ліс, птах?”
- Асоціативні кола, малюнки, словесні портрети природи.

Метод екологічної лабілізації

Провокування дискомфорту через внутрішній конфлікт або суперечність, щоб спонукати до переосмислення.

Приклади:

- Показ відео або фактів про екологічні проблеми, спричинені діяльністю людей.
- Обговорення дилем: розвиток промисловості і збереження природи.

Метод екологічної ідентифікації

Ототожнення себе з об'єктами природи або живими істотами.

Приклади:

- Творчі завдання “Уяви себе деревом, річкою, птахом. Що ти бачиш, що відчуваєш?”
- Рольові ігри, екологічні театралізації.

Метод екологічної рефлексії

Аналіз власних дій, думок, переконань у контексті їх впливу на довкілля. Формування внутрішнього контролю за екологічною поведінкою.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Приклади:

- Вправа “Що я зробив корисного/шкідливого для природи цього тижня?”
- Екощоденник: щоденні нотатки про взаємодію з природою.

Метод екологічної емпатії

Полягає у співпереживанні особистістю стану природного об'єкта, а також співчутті йому.

Приклади:

- Завдання “Прочитай лист від тварини, яка змушена покинути свій ліс через гучні звуки вибухів”.

Метод екологічних експектацій

Актуалізація очікувань майбутніх контактів особистості зі світом природи, активізація особистої екологічної відповідальності.

Приклади:

- Завдання “Склади список “зелених” правил перед екскурсією в ліс”.

Висновки

Методи екологічного виховання мають орієнтуватись не лише на знання, а й на цінності, емоції та внутрішній досвід.

Довідкові джерела

- Буркунт Б. Вормування екологічної свідомості та культури як засоби екологічного виховання студентської молоді. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/50395166-8b04-4fa0-b22e-e56b6d8b2406/content>
- Рік з кажанами. Робочий зошит. URL: <https://batsukraine.org/files/color-book-web.pdf>.
- Соловій І. П., Генік Я. В., Соловій В. І. Управління професійним навчальним закладом на засадах сталого розвитку. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, «Лілея-НВ», 2014. 224 с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/depozitar/navichki_pracevlasht/stal_uprav.pdf.
- Хроленко М. В. Формування екологічної компетентності здобувачів вищої освіти засобом кейс-технології. Наука і техніка сьогодні. Київ, 2024. № 5(33). С. 966-977. URL: <https://repository.gnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/96fb9284-7835-48ab-9fb5-519d70a31ac9/content>.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 4

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

ЗАВДАННЯ 1

Схарактеризуйте зміст методів формування екологічної культури.

Метод екологічних асоціацій:

Метод екологічної лабілізації:

Метод екологічної ідентифікації:

Метод екологічної рефлексії:

Метод екологічної емпатії:

Метод екологічних експектацій:

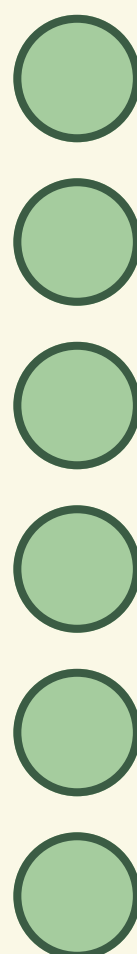

ЗАВДАННЯ 2

Установіть відповідність між методами формування екологічної культури та стимульним матеріалом, що їм відповідає, позначивши напроти відповідну літеру.

1. Метод екологічних асоціацій
2. Метод екологічної лабілізації
3. Метод екологічної ідентифікації
4. Метод екологічної рефлексії
5. Метод екологічної емпатії
6. Метод екологічних експектацій

А) Закрийте очі. Уявіть, що ви – дерево. Ви не просто дерево, ви живете вже багато років. Відчуйте свої корені, які глибоко входять у землю. Відчуйте, як через них ви п'єте воду, отримуєте силу від землі...

- «Ви стоїте на схилі пагорба або в лісі. Ваше стовбур – міцний і сильний. Ви відчуваєте вітер на своїх гілках, спів птахів, шум дощу...»
- «Ви бачили багато – як приходять люди, тварини, зміна пір року...»
- «Іноді вам боляче – коли ламають гілки, вирубують сусідів, палять траву...»
- «Але ви продовжуєте жити, тягнутися до сонця, дарувати тінь і кисень...»

Тепер повільно повертайтеся до себе. Залишайте образ дерева, але збережіть у собі те, що ви відчули. Вдих... видих... Відкрийте очі.

Б) Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові.
Старезні пні, кошлаті поторочі,
літопис тиші пишуть у траві.

Дубовий Нестор дивиться крізь пальці
на білі вальси радісних беріз.
І сонний гриб в смарагдовій куфайці
дощу напився і за день підріс.

© Ліна Костенко

В) ONUKA - STRUM

<https://www.youtube.com/watch?v=mh-Tmh7NuDY>

Г) ...і раптом — шум. Тріск. Людський запах. Постріл.

Серце молодої косульки затріпотіло... її ноги самі понесли вперед, через гілки, по м'якому моху, по гострих камінцях. У грудях — паніка. Не від болю, не від втоми — від страху. Вона відчуває його, він дихає їй у спину. Його очі — холодні й страшні... Поряд нікого, хто захистить, хто зупинить мисливця. Чому він женеться за мною? Хіба я щось зробила? Хіба я — не життя?

Я тікаю не просто від смерті. Я тікаю від того, хто не бачить у мені нічого, крім здобичі. Але я не здобич. Я — ліс. Я — дихання. Я — частинка природи, якої більше не буде...

Д) Після літнього відпочинку на природі молодь залишає територію, засмічену пластиковими пляшками, стаканчиками, упаковками від фастфуду. Компанія друзів (Марко, Іра, Данило) теж були тут — весело провели час та пішли додому. Наступного дня в соцмережах з'являються фото з хештегом #Сміття

Думки Данила:

Чому ми не прибрали?

Хто мав почати? А якщо б ми прибрали?

Як ця ситуація вплинула на мене?

Що я можу зробити, коли потраплю у схожу ситуацію?

Е) Ми з вами вирушаємо до лісу. Там, як і під час екскурсії в музеї, є свої правила, яких потрібно чітко дотримуватися, щоб насолодитися красою та не завдати йому шкоди.

🌳 Не галасуй.

Бо тиша — це мова лісу. У ній говорять дерева, сплять звірі й росте трава.

✂ Не лишай сміття.

Бо в лісі немає прибиральника, лише вітер і дощ. А вони не справляються з пластиковими пляшками.

🔥 Не пали вогонь там, де не можна.

Бо одна іскра може знищити сотні життів — пташиних, лісових, і навіть людських.

🌿 Не ламай гілок і не зривай усе підряд.

Бо кожен листок — дім для когось, кожна квітка — шанс на життя для бджоли.

🐾 Не чіпай тварин.

Бо ти гість, а не господар. Спостерігай — і дякуй, що вони тебе не бояться.

🌿 І головне — залишай ліс кращим, ніж він був до тебе.

Бо кожен слід — це історія. І краще хай вона буде про добро.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ ЕКОЛОГО-ДЕМОГРАФІЧНА СТРАТЕГІЯ ЛЮДСТВА

Зростання чисельності населення планети – один із ключових глобальних викликів ХХІ століття.

Демографічна динаміка тісно пов'язана з:

- споживанням ресурсів;
- зміною клімату;
- урбанізацією;
- деградацією довкілля.

Відповідь людства на ці виклики формує еколого-демографічну стратегію – сукупність рішень, що поєднують екологічні й демографічні підходи до сталого розвитку.

Основні демографічні тенденції

- Приріст населення (особливо в країнах Африки та Південної Азії).
- Старіння населення (розвинені країни).
- Урбанізація – понад 56% людей живе в містах.
- Міграційні потоки, спричинені екологічними факторами (посухи, повені, нестача води).

Екологічні наслідки

- Зростаючий тиск на природні ресурси: вода, їжа, енергія.
- Інтенсифікація вирубки лісів, забруднення, спустошення земель.
- Підвищення викидів парникових газів.
- Формування мегаполісів з критичними екологічними проблемами.

Еколого-демографічна стратегія – це система заходів, спрямованих на гармонізацію демографічного розвитку з екологічною безпекою та ресурсною стійкістю.

Основні завдання

- Забезпечити баланс між чисельністю населення та ресурсною спроможністю планети.
- Знизити антропогенний тиск на довкілля.
- Забезпечити гідну якість життя теперішнім і майбутнім поколінням.

Приклади еколого-демографічних стратегій

Країни, що запровадили ефективні практики:

- Швеція, Німеччина – поєднання міграційної політики з екологічним плануванням міст.
- Китай – історичний приклад політики обмеження народжуваності (одна дитина), хоча з етичними і соціальними суперечностями.
- Індія – фокус на освіту жінок, репродуктивне здоров'я та сімейне планування.
- ОАЕ, Катар – технологічна адаптація до життя в екстремальному кліматі.

Роль міжнародних організацій

- ООН (UNFPA, UNEP) – розробка глобальних рекомендацій щодо демографії та сталого розвитку.
- Цілі сталого розвитку (ЦСР) – взаємозв'язок між цілями 1, 3, 4, 11, 13 та 15 і демографічними викликами.
- ІРСС, ВООЗ – аналіз впливу клімату на здоров'я та міграцію.

Висновки

Еколого-демографічна стратегія – це не лише про контроль чисельності, а про комплексний баланс між людиною і планетою. Її реалізація вимагає освіченого суспільства, справедливої політики, екологічної культури та міжнародної співпраці. Людство має шанс уникнути катастрофічних сценаріїв, якщо діятиме узгоджено та відповідально.

Довідкові джерела

- Стратегія сталого розвитку: Підручник / [В.М.Боголюбов, М.О. Клименко, Мельник Л.Г., О.О. Ракоїд]. За ред. професора В.М.Боголюбова. Київ: ВЦ НУБІПУ, 2018. С. 54-101. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4bac_finan/Bogolubov_Strategij-stalogo-rozvtutku.pdf.
- Коренева І.М. Екологічна та розвивальна освіта як історичні витoki освіти для сталого розвитку. URL: <https://repository.gnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d6158a80-158f-4b28-8403-5d02f11c5633/content>

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ ВОЄННИЙ ЕКОЦИД

Екоцид – це широкомасштабне знищення або пошкодження природного середовища, що загрожує екосистемам, здоров'ю людей або існуванню біологічних видів. Вперше термін введено в обіг у 1970-х роках у контексті В'єтнамської війни. На міжнародному рівні ведуться дебати щодо визнання екоциду п'ятим злочином проти миру поряд із геноцидом, воєнними злочинами, злочинами проти людяності та злочином агресії.

Воєнний екоцид – це цілеспрямоване або побічне знищення природи внаслідок воєнних дій.

У міжнародному праві окремо не визначений, але певні норми гуманітарного права забороняють екологічно руйнівну зброю (наприклад, ст. 55 і 56 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій).

Характеризується:

- Масштабністю шкоди
- Тривалістю наслідків (іноді – незворотністю)
- Впливом не тільки на країну-жертву, а й на глобальну екологічну систему

Приклади воєнного екоциду в історії

В'єтнам (1961–1971)

Використання США гербіциду «Агент Оранж» (більше 80 млн літрів).

Знищення лісів, сільськогосподарських угідь; мутації та хвороби в людей.

Кувейт (1991)

Іракські війська підпалили понад 600 нафтових свердловин під час відступу.

Утворення «вогняного шторму» – величезне забруднення атмосфери.

Україна (з 2014, особливо з 2022)

- Руйнування промислових об'єктів, хімічних підприємств, дамб (зокрема Каховської ГЕС).
- Замінування природоохоронних територій, лісові пожежі, викиди нафтопродуктів.
- Випадки знищення унікальних біосферних територій – наприклад, у Чорнобильській зоні.

Україна як жертва екоциду (з 2022 року)

Основні наслідки:

- Пошкодження водних ресурсів – руйнування Каховської ГЕС спричинило екологічну катастрофу: знищення водної фауни, забруднення ґрунтів, зникнення оросних систем.
- Забруднення земель та повітря – через вибухи, пожежі, використання снарядів з важкими металами.
- Знищення природоохоронних об'єктів – зокрема, національних парків, заказників, лісів.
- Масове замінування – перетворення сільськогосподарських земель на непридатні до використання.

Значення і наслідки

- Воєнний екоцид ставить під загрозу екологічну безпеку регіону і світу.
- Має довготривалий вплив на здоров'я людей, біорізноманіття, клімат.
- Ускладнює повоєнну відбудову та розвиток постраждалих територій.

Як звук від артобстрілів, авіаударів, вибухів мін і снарядів впливає на тварин

Фізіологічні наслідки:

- Пошкодження барабанної перетинки або внутрішнього вуха.
- Втрата слуху (часткова або повна).
- Порушення координації, дезорієнтація.

Поведінкові зміни:

- Паніка, агресія, втеча з території.
- Відмова від їжі або води.
- Порушення інстинктів (догляд за потомством, міграція, спарювання).

Психологічний стрес:

- Постійний шум викликає хронічний стрес.
- Може призвести до загибелі тварини навіть без фізичних травм.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ ВОЄННИЙ ЕКОЦИД

Найбільш вразливі види

- Домашні тварини (собаки, коти).
- Дикі тварини (олени, зайці, птахи): різка втрата орієнтації, покидають місця проживання.
- Морські ссавці (дельфіни, кити): страждають від гідроакустичних шумів під час бойових дій у морі.

Довгострокові наслідки

- Порушення розмноження та популяційної структури.
- Вимирання видів у зонах постійного шумового навантаження.
- Зміна складу екосистем через втрату «чутливих» видів.

Приклади

- У зонах війни в Україні фіксуються випадки загибелі собак від страху після вибухів.
- У зоні бойових дій спостерігали зменшення чисельності птахів через постійний шум.
- Морські навчання з вибухами впливали на дезорієнтацію дельфінів у Чорному морі.

Висновки

Воєнний екоцид – це глобальна загроза, яка потребує міжнародного правового врегулювання. Дії держави-агресора мають кваліфікуватися не лише як воєнні злочини, а і як злочини проти природи. Завдання міжнародної спільноти – ухвалити юридичне визначення екоциду, ввести персональну відповідальність та сприяти екологічній реабілітації.

Довідкові джерела

- Ангурець О., Хазан П. та ін. Наслідки для довкілля війни росії проти України. 2022 р. URL: <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-war-damages-ua-version-04-low-res.pdf>.
- Вплив військової діяльності на природу України: посібник / О. Василюк, К. Норенко; [за заг. ред. О. Кравченко]. Видавництво «Компанія "Манускрипт"». Львів, 2019. 68 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/339549784_Vasiluk_O_Norenko_K_Vpliv_vijskovoї_dialnosti_na_prirodu_Ukraini_posibnik_O_Vasiluk_K_Norenko_za_zag_red_O_Kravcenko_-_Vidavnictvo_Kompania_Manuskript_-_Lviv_2019_-_68_s.
- Толочко С. В., Бордюг Н. С. Екологічна компетентність учнів у контексті подолання екологічних наслідків війни : монографія. Київ: Компринт, 2024. 160 с. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743036/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_2024_%28%D1%80%D0%B5%D0%B4_%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%BE_%D0%A1.%D0%92.%29.pdf.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ КУЛЬТУРА СОРТУВАННЯ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

Сучасна людина продукує в середньому 1-2 кг сміття на день. Понад 30% відходів можна переробити або повторно використати, але через відсутність культури сортування більшість потрапляє на полігони. Відходи = економічний ресурс + екологічна проблема.

Культура поводження з відходами – важливий складник екологічної культури громадян.

Сортування відходів - основа культури переробки.

Що таке сортування?

- Розділення сміття за типами ще до потрапляння на переробні підприємства.
- Дає змогу ресайклінгу (переробки) та зменшує кількість неперероблюваних відходів.

Система кольорових баків (стандартна в Європі та Україні):

Колір бака	Призначення
Жовтий	Пластик, метал (пляшки, бляшанки)
Синій	Папір, картон
Зелений	Скло (банки, пляшки)
Чорний / Сірий	Загальні/змішані відходи
Червоний	Небезпечні відходи (батареї, лампи), електроніка

Принципи поводження з відходами: 5R

1. Refuse – відмовся від зайвого (одноразове, надмірне пакування).
2. Reduce – скороти споживання (раціоналізація покупок).
3. Reuse – використовуй повторно.
4. Recycle – здавай на переробку.
5. Rot – компостуй органічні відходи.

Сучасні практики поводження з речами

Капсульний гардероб

Мінімальний набір базових речей, що легко комбінуються. Екологічна перевага:

- Зменшує надмірне споживання одягу.
- Зменшує текстильні відходи.
- Підтримує усвідомлений стиль життя.

Апсайклінг (Upcycling)

Креативне перетворення старих речей на нові функціональні/естетичні вироби. Приклади: старі джинси → сумка; меблі з піддонів. Не потребує промислової переробки.

Ресайклінг (Recycling)

Промислова переробка матеріалів (папір, скло, пластик, метал). Вимагає попереднього сортування, інфраструктури, енерговитрат. Зменшує потребу в первинних ресурсах.

Фрісайклінг (Freecycle)

Безкоштовна передача речей, які тобі більше не потрібні, іншим людям. Платформи: місцеві групи в соцмережах, Freecycle.org. Принцип: “Не викидай – подаруй”.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ КУЛЬТУРА СОРТУВАННЯ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

Як формувати культуру сортування у повсякденному житті

1. Навчайся і навчай інших

- Знати, що можна переробляти.
- Ділитися знаннями з родиною, друзями.

2. Познач кошики для сміття вдома за кольорами.

3. Використовуй багаторазові речі. Екаторбинки, пляшки, упаковка.

4. Віддавай речі на благодійність, а не викидай.

5. Здавай небезпечні відходи (батарейки, лампи) у спеціальні пункти.

6. Компостуй органіку (особливо в приватному секторі).

Висновки

Сортування – це не мода, а елемент відповідального ставлення до планети. Культура поводження з відходами формує екологічно зріле суспільство. Кожен із нас щодня обирає: споживати чи усвідомлювати, викидати чи передавати, забруднювати чи зберігати.

Довідкові джерела

- Бабука Г.Й., Кречко О. В. Виховання в учнів культури сортування побутових відходів. Методичний посібник. Ужгород, 2021. 124 с. URL: <https://ecozakarpat.gov.ua/wp-content/almanah/metodychka.pdf>.
- Вовчанська О.М., Іванова Л.О. Активізація розвитку усвідомленого споживання в контексті соціально-етичного маркетингу. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. 2023. С. 15-25. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/5387/1/4.pdf>.
- Кулешова С. Г. Іміджкломунг у смартфоні – Digital технології розробки власного стилю. URL: <https://tksv.khmnu.edu.ua/inetconf/2022/kuleshova2.pdf>.
- Нумо сортувати. URL: <https://online.fliphtml5.com/gbsmj/esxn/#p=1>.
- Станкевич-Волосянчук О. І., Станкевич-Коваль К. І. Азбука поводження з твердими побутовими відходами: навчально-методичний посібник. Ужгород: РІК-У, 2023. 64 с. URL: https://ekosphaera.org/wp-content/uploads/2020/04/azbuka-povodzhennya_2023.pdf.
- Школа екологічного вчинку : [навчальний посібник] / Н. А. Пустовіт, О. О. Кол онькова, О. Л. Пруцакова. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 116 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7371/1/2474_Pustovit-1.pdf.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 7

КУЛЬТУРА СОРТУВАННЯ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

ЗАВДАННЯ 1

Кожен українець має сортувати сміття. За бездіяльність у цьому питанні передбачено штрафну санкцію, розмір якої становить від 340 до 1360 гривень. Зверніть увагу, що правила сортування можуть варіюватися залежно від місцевих ініціатив та інфраструктури. Тому рекомендується ознайомитися з місцевими нормами та інструкціями щодо сортування відходів у вашому регіоні. **Зазначте, для яких відходів призначені контейнери таких кольорів:**

- Помаранчевий _____
_____;
- Синій _____
_____;
- Зелений _____
_____;
- Червоний _____
_____;
- Жовтий _____
_____;
- Коричневий _____
_____;
- Сірий _____
_____.

ЗАВДАННЯ 2

Скільки «коштує ваш лук»? Якщо оцінювати кількістю літрів води, що йде на виготовлення кожної речі. Скориставшись даними таблиці, порахуйте приблизну кількість води, що була витрачена на створення речей з вашого повсякденного життя.

Оберіть комплект одягу, наприклад, ваше улюблене поєднання речей, у якому ходите на роботу чи на тренування, на зустріч з друзями тощо.

Зробіть відповідін позначення в колонці «Ваш вибір» та **порахуйте загальну кількість витраченої води**. Результат не буде оцінюватися на «відмінно», «добре», «задовільно» чи «незадовільно». Всі варіанти мають можливість на існування. Мета завдання – проаналізувати власний «водний слід» та зробити висновки.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ КУЛЬТУРА ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ І РОСЛИНАМИ

Культура поводження з тваринами й рослинами – частина загальної культури людини, її морального ставлення до природи.

Формується на перетині:

- екологічної свідомості,
- морально-етичних норм,
- правової відповідальності.

Етичне ставлення до тварин

У сучасному світі визнається, що тварини мають права: на життя, вільне існування, захист від страждань. Заборона жорстокого поводження – базова моральна норма.

Заборонено:

- жорстоке утримання,
- знущання,
- дресура з болем,
- використання тварин у видовищах без належних умов.

Культурне ставлення передбачає:

- стерилізацію, облік, догляд,
- підтримання притулків,
- усвідомлене володіння домашніми улюбленцями.

Основи культури поводження з рослинами

Рослини:

- виробляють кисень,
- очищують повітря,
- підтримують біорізноманіття,
- є джерелом їжі, ліків і матеріалів.

Руйнування флори = руйнування екосистем.

Сталі ініціативи

Мавританський газон – це газон, в якому поєднуються злакові трави та квітучі дикорослі рослини (ромашка, волошка, мак, чорнобривці тощо). Його назва походить від декоративних садів мусульманської Іспанії, де поєднувалися краса й природність.

Де висівати мавританські газони

- У парках, скверах, біля навчальних закладів.
- Уздовж доріг або на відокремлених ділянках міста.
- На територіях екологічних проєктів або біля водойм.

Освіта та просвіта як основа культури поводження

- Головна роль у формуванні культури – освітні установи, ЗМІ, родина.

Ефективні форми роботи:

- екоуроки,
- участь у природоохоронних акціях,
- волонтерство в екологічних і зоозахисних організаціях.

Законодавча база України щодо норм поводження з тваринами та рослинами

Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (№ 3447-IV, 2006)

Сфера дії: встановлює правові, організаційні та соціальні засади захисту тварин від жорстокого поводження.

Ключові положення:

- Заборона жорстокого поводження з тваринами.
- Визначення основних принципів захисту тварин.
- Встановлення відповідальності за порушення законодавства у цій сфері.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ КУЛЬТУРА ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ І РОСЛИНАМИ

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (№ 1264-XII, 1991)

Сфера дії: визначає основні засади охорони навколишнього природного середовища в Україні.

Ключові положення:

- Визначення основних принципів екологічної політики.
- Встановлення прав та обов'язків громадян у сфері охорони природи.
- Регулювання використання природних ресурсів та охорони екосистем.

Червона книга України

Сфера дії: перелік видів тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення.

Ключові положення:

- Визначення критеріїв для занесення видів до Червоної книги.
- Опис стану популяцій видів та заходів щодо їх збереження.
- Рекомендації щодо охорони та відновлення популяцій.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (№ 8073-X, 1984)

Сфера дії: регулює питання адміністративної відповідальності за порушення законодавства.

Ключові положення:

- Визначення адміністративних правопорушень у сфері охорони тварин та рослин.
- Встановлення санкцій за порушення, пов'язані з жорстоким поводженням з тваринами та знищенням рослин.

Кримінальний кодекс України (№ 2341-III, 2001)

Сфера дії: визначає кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з охороною тварин та рослин.

Ключові положення:

- Встановлення кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами.
- Визначення покарань за незаконне знищення або пошкодження рослин.

Висновки

Культура поводження з тваринами та рослинами – це не розкіш, а необхідність для гармонійного співіснування людини й природи. Вона вимагає: поваги до життя в будь-якій формі, знань про природу, активної громадянської позиції.

Довідкові джерела

- Крамаренко С. Біоетика і біобезка. Методичні рекомендації. Миколаїв, 2024. 21 с. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18816/1/biobez-bioet-sam-162-mag.pdf>.
- Пірго О. Ф. Міжнародна та вітчизняна практики захисту тварин від жорсткого поводження в умовах збройного конфлікту. Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка. Випуск 3 (107), 2024. С. 126-133. URL: <https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/download/240/225/454>.
- Черевко К. О. Зарубіжний досвід інституту захисту тварин від жорсткого поводження (порівняльний кримінально-правовий аналіз). Вісник Кримінологічної асоціації України. 2022. № 2(27). С. 38-47. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ed21706-d119-404c-8b65-a8ac5cd728da/content>.
- Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища».
- Закон України «Про оцінку впливу на навколишнє середовище».
- Закон України «Про збереження біорізноманіття».
- Закон України «Про природно-заповідний фонд України».
- Закон України «Про охорону атмосферного повітря».
- Закон України «Про відходи».
- Закон України «Про екологічну інформацію».
- Закон України «Про засади державної екологічної політики України до 2030 року».

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЄКТІВ

Екологічний проєкт – це цілеспрямована діяльність, спрямована на вирішення конкретної екологічної проблеми або підвищення екоосвідомості.

Проєкти можуть бути:

- освітні (уроки, тренінги, кампанії),
- практичні (прибирання, озеленення, сортування),
- інноваційні (еко-стартапи, розробка технологій),
- соціально-екологічні (робота з громадами, фрісайклінг тощо).

Реалізація проєктів навчає молодь ініціативності, командній роботі, соціальній відповідальності.

Типові формати студентських екоініціатив

- Екоакція – прибирання, озеленення, сортування.
- Екоосвітній тиждень – серія подій: фільми, лекції, флешмоби.
- Екопроєкти на кампусі – компостування, екокуточки, ресайклінг-пункти.
- Кампанії в соцмережах – відео, челенджі, просвітництво.
- Вуличні інсталяції – креативне нагадування про проблеми довкілля.
- Проведення Zero Waste Day / Earth Hour у ВНЗ.

Інструменти для ефективної реалізації

- Google Workspace / Notion / Trello – планування й комунікація.
- Canva / Figma – створення візуалів, постерів.
- Соцмережі (Instagram, Telegram, TikTok) – охоплення аудиторії.
- Гранти та мікрофінансування:
  - Український культурний фонд, ГУРТ, Greencubator.
  - Міжнародні: Erasmus+, WWF, UNDP Small Grants.

Приклади успішних проєктів

- "Зелений клас" – створення екоосвітнього простору просто неба.
- "Еко-Бібліотека" – обмін книгами + збір макулатури.
- "Батарейки, здавайтеся!" – пункти прийому небезпечних відходів у школах і вишах.
- "Capsule Wardrobe Challenge" – студентський тиждень відповідальної моди.

Ризики та рекомендації

Проблема	Виршення
Пасивність учасників	Робіть акцент на емоціях, візуальності, конкуренції
Брак коштів	Шукайте спонсорів, робіть проєкти “з мінімальним бюджетом”
Непорозуміння з адміністрацією	Залучайте керівництво на етапі планування
Втрата інтересу	Працюйте в командах, змінюйте формати, виводьте ініціативу в офлайн і онлайн

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ДО ТЕМИ РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЄКТІВ

Висновки

Реалізація екологічних проєктів – це спосіб поєднати знання, цінності й дії. Через проєкти формується активна громадянська позиція та екологічна відповідальність. Навіть невелика ініціатива здатна змінити середовище і надихнути інших.

Довідкові джерела

- Управління екологічними проєктами [Електронний ресурс]: навч. посіб. Для здобувачів за освітніми програмами спеціальностей 101 «Екологія», 183 «Технології захисту навколишнього середовища», 073 «Менеджмент» / В.О. Хрутьба, В.І. Зюзюн, Ю.С. Хрутьба, І.І. Галак, Р.С. Лисак; Національний транспортний університет. Київ : НТУ, 2022. 186 с. URL: http://lib.ntu.edu.ua/catalog/docs/ecology/ecology%2079_2022.pdf.

ПАСПОРТ ПРОЄКТУ

Складники	Пояснення	Ваша відповідь
Назва проєкту	Коротка, чітка ідея	
Автор(и) проєкту	ПІБ, навчальний заклад/організація, контактна інформація	
Керівник проєкту	ПІБ вчителя, керівника гуртка чи координатора	
Актуальність проєкту	Чому цей проєкт важливий? Яку екологічну проблему вирішує?	
Мета проєкту	Загальна ціль	
Завдання проєкту	Сформулювати кілька конкретних кроків	

Складники	Пояснення	Ваша відповідь
Цільова аудиторія (бенефіціари)	Хто залучений до проекту – учні, студенти, громада, батьки	
Термін реалізації	Дати початку та завершення проекту	
Очікувані результати	Які зміни мають відбутися після реалізації?	
Форми та методи роботи	Лекції, воркшопи, акції, інформаційні кампанії, інсталяції тощо	
Партнери проекту	Чи є підтримка від екологічних організацій, місцевої влади	

Складники	Пояснення	Ваша відповідь
<p>Передумови та попередні фази проєкту</p>	<p>Попередній досвід діяльності, що стосується тематики проєкту</p>	
<p>Ризики проєкту та можливості їх подолання</p>	<p>У ризиках не варто писати про землетруси й цунами, зазначте реальні загрози та можливість їх подолання.</p>	
<p>Інформаційний супровід</p>	<p>Які способи поширення інформації про хід реалізації проєкту та його результати серед широкої громадськості та цільової аудиторії плануєте використовувати.</p>	
<p>Донори проєкту</p>	<p>Організація, яка спонсорує кошти та зцікавлена в результаті.</p>	
<p>Діяльність після завершення проєкту</p>	<p>Запланований розвиток діяльності після закінчення реалізації проєкту.</p>	

РЕФЛЕКСІЯ

Формування екологічної свідомості має розпочинатися з раннього віку. Саме тому популярності набувають різноманітні екологічні проєкти, результатом яких є конкретний корисний “продукт”, наприклад, подкаст з екологічними казками для дітей, створений вихованцями гуртка “Екологія людини” Глухівського МЦПО, керівник - Інна ГУЛАКОВА. Послухати казки можна, скориставшись посиланням або QR-кодом https://open.spotify.com/show/6uymHU9IHPDxB43MYtn5gL?fbclid=IwY2xjawKD1c5leHRuA2FlbQ1xMABicmlkETB0dHBBaEZGYVlGVFdYeHdIAR7MLGeYuNc6X6byMzfbdXjqx2Lnw9tcug4lqA5jCW5gtJI6MG8qv_ttAGevQ_aem_15zXSclBchMlGZeONHKwLA

- Чи долучилися б Ви до створення або озвучення казки на екологічну тематику?

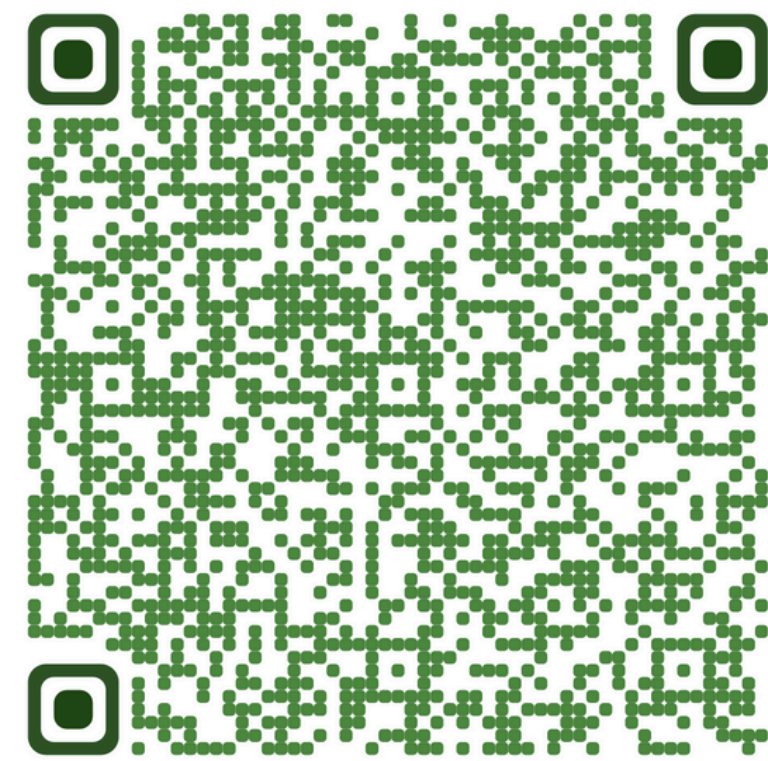

- Чи порекомендуєте молодшим членам родини (наприклад, власним дітям, племінникам та ін.) для прослуховування ці казки?

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Оберіть правильну відповідь.

1. Що таке екологічна культура?

- A) Традиції народу
- B) Усвідомлене ставлення до природи
- C) Знання про будову організмів
- D) Рівень освіти людини

2. Основною причиною забруднення довкілля є:

- A) Створення ГМО
- B) Промисловість
- C) Вулканічна активність
- D) Рециклінг

3. Який із наведених відходів є небезпечним?

- A) Паперові пакети
- B) Харчові залишки
- C) Ртутні термометри
- D) Бопластик

4. Що означає термін «сталий розвиток»?

- A) Розвиток, що веде до деградації екосистем
- B) Збалансований розвиток суспільства, економіки та природи
- C) Розвиток сільського господарства
- D) Промислове зростання

5. Який матеріал розкладається найдовше?

- A) Папір
- B) Харчові відходи
- C) Пластик
- D) Картон

6. Що таке «вторинна сировина»?

- A) Сільськогосподарська продукція
- B) Матеріали, які можна повторно використовувати
- C) Продукти харчування з ГМО
- D) Стічні води

7. До якого контейнера потрібно викидати скло?

- A) Жовтий
- B) Зелений
- C) Синій
- D) Сірий

8. Яке твердження правильне?

- A) Всі відходи можна спалювати
- B) Відходи потрібно сортувати
- C) Вода є невичерпним ресурсом
- D) Пластик повністю безпечний

9. Що з перерахованого можна компостувати?

- A) Пластикові упаковки
- B) Металеві предмети
- C) Овочеві обрізки
- D) Батарейки

10. Який знак означає можливість переробки упаковки?

- A) Панда
- B) Трикутник зі стрілок
- C) Серце з листочком
- D) Зелений квадрат

11. Який ресурс є невідновним?

- A) Сонячна енергія
- B) Нафта
- C) Вітер
- D) Припливи

12. Що з наведеного сприяє збереженню довкілля?

- A) Купівля одноразового посуду
- B) Спалювання листя
- C) Використання багаторазових речей
- D) Викидання сміття в лісі

13. Що таке екосвідомість?

- A) Субкультура квадроберів
- B) Усвідомлення впливу своїх дій на довкілля
- C) Знання біології
- D) Молодіжний рух

14. Мавританські газони - це:

- A) Суміш польових квітів у парках міста, які майже не потребують догляду та не косяться
- B) Деградовані екосистеми Мавританії
- C) Території Смарагдової мережі
- D) Занедбані газони великих міст

15. Який матеріал найкраще піддається переробці?

- A) Пінопласт
- B) Скло
- C) Алюміній
- D) Органіка

16. Що означає 3R?

- A) Reduce, Reuse, Recycle
- B) Run, Rest, Repeat
- C) Repair, Read, Replace
- D) Rebuild, Recycle, Replant

17. Яке з цих понять найтісніше пов'язане з екологічною культурою?

- A) Промисловість
- B) Урбанізація
- C) Сталий розвиток
- D) Демократія

18. Що із зазначеного є альтернативним видом палива?

- A) Кам'яне вугілля
- B) Біогаз
- C) Газолін
- D) Мазут

19. Яка країна вважається лідером у переробці сміття?

- A) Україна
- B) Швеція
- C) США
- D) Індія

20. Що робити з використаними батарейками?

- A) Викинути в загальне сміття, загорнувши в бавовняну тканину
- B) Закопати на глибину 80-100 см
- C) Здати в пункт збору
- D) Розібрати та викинути частини в контейнер для металевих відходів

21. Найбільше джерело мікропластику:

- A) Пластикові пляшки
- B) Біорозкладний посуд
- C) Синтетичний одяг
- D) Підземні води

22. Який колір контейнера зазвичай використовується для паперу?

- A) Зелений
- B) Синій
- C) Жовтий
- D) Червоний

23. Що із зазначеного приклад апсайклінгу?

- A) Зі старих джинсів пошити сумку
- B) Викинути зламаний стілець в контейнер для органічних відходів
- C) Купити нову шафу з дерева
- D) Спортувати папір

24. Вода вважається:

- A) Нескінченим ресурсом
- B) Обмеженим ресурсом
- C) Стійкою до забруднень
- D) Токсичною речовиною

25. Що таке біорізноманіття?

- A) Генетично модифіковані організми
- B) Рідкісні рослини
- C) Розмаїття видів рослин, тварин, грибів, мікроорганізмів у певному середовищі
- D) Сільськогосподарські культури

26. Екологічний слід — це:

- A) Вторинна сукцесія
- B) Вплив людини на природу через споживання ресурсів
- C) Місця знищених екосистем
- D) Рух транспорту

Шкала оцінювання тесту:

- 25-26 правильних відповіді – 6 балів,
- 20-24 правильні відповіді – 5 балів,
- 15-19 правальних відповіді – 4 бали,
- 10-14 правильних відповіді – 3 бали,
- 5-9 правильних відповіді – 2 бали,
- 1-4 правильні відповіді – 1 бал.

ТВОРЧИЙ РІВЕНЬ

(1 бал за повну правильну відповідь на кожне завдання)

1. 🔍 Складіть короткий план дій для громади, яка хоче зменшити кількість побутових відходів.

1) _____

2) _____

3) _____

2. ♻️ Уявіть, що Ви – консультант із екологічної освіти. Запропонуйте 3 ідеї для еколого-просвітницьких заходів у закладі освіти.

1) _____

2) _____

3) _____

3. 💧 Розгляньте ситуацію: в регіоні зростає споживання води. Запропонуйте конкретні заходи для раціонального використання водних ресурсів у побуті та на рівні громади.

1) _____

2) _____

3) _____

4. 📦 Складіть перелік товарів для щоденного використання з урахуванням принципів сталого споживання. Обґрунтуйте свій вибір.

1) _____

2) _____

3) _____

Список використаних джерел

1. Борейко В. та ін. Екологічна етика. Харків. 2015. 300 с. URL: <https://core.ac.uk/reader/187223440>.
2. Буркут Б. Формування екологічної свідомості та культури як засоби екологічного виховання студентської молоді. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/50395166-8b04-4fa0-b22e-e56b6d8b2406/content>.
3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <http://portal.rada.gov.ua/>.
4. Коренева І.М. Екологічна та розвивальна освіта як історичні витoki освіти для сталого розвитку. URL: <https://repository.gnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d6158a80-158f-4b28-8403-5d02f11c5633/content>.
5. Коренева І.М. Система підготовки майбутніх учителів біології до реалізації функцій освіти для сталого розвитку. Суми, Вінниченко М. Д., 2019. 526 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/359849251_Sistema_pidgotovki_majbutnih_uciteliv_biologii_do_realizacii_funkcij_osviti_dla_stalogo_rozvitku.
6. Кузьмінський А. І., Хроленко М. В. Проблема формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки: монографія. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2022. 190 с.
7. Нумо сортувати. URL: <https://online.fliphtml5.com/gbsmj/esxn/#p=1>.
8. Соловій І. П., Генік Я. В., Соловій В. І. Управління професійним навчальним закладом на засадах сталого розвитку. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, «Лілея-НВ», 2014. 224 с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/depozitar/navichki_pracevlasht/stal_uprav.pdf.
9. Хроленко М. В. Формування екологічної компетентності здобувачів вищої освіти засобом кейс-технології. Наука і техніка сьогодні. Київ, 2024. № 5(33). С. 966-977. URL: <https://repository.gnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/96fb9284-7835-48ab-9fb5-519d70a31ac9/content>.

Електронне видання

Самілик Валентина Іванівна

ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Практикум для самостійної роботи
студентів галузі знань А Освіта
спеціальностей А4 Середня освіта

Підп. до розповсюдження 12.05.2025.
Формат 60x84/8. Умов. друк. арк. 6,97. Зам. №3528
Облік.-вид. арк. 2,57. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Видавництво Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка
41400, м. Глухів, Сумська обл., вул. Київська, 24
тел/факс (05444) 2-33-06.

**Свідоцтво суб'єкта видавничої справи СМв №046
від 16 червня 2014 року**